

Valuch Tibor: A konszolidált Kádár-korszak (1963-1978)

A konszolidálódó Kádár-korszak meghatározó törekvése volt a társadalom minél teljesebb körű depolitizálása. A hatalmon lévő kommunista politikusok a korábbi gyakorlatból okulva a magánélet szuverenitását minél teljesebb körben igyekeztek helyreállítani és biztosítani, abban bízva, hogy ez megkönnyíti a társadalom politikai lojalitásának fenntartását. Lassan mérséklődött a kiszámíthatatlanság, a holnaptól való állandó félelem érzése is. Politikai jogokról, ezek gyakorlásáról sem ekkor, sem később nem esett szó.

Az időszak során folyamatosan csökkent a politikai perek száma, a hetvenes évektől évente 150-200 eset szintjén stabilizálódott. Az esetek döntő többségében politikai izgatás miatt emeltek vádat, érdemi rendszerellenes szervezkedések nem voltak. A politikai közömbösítés jegyében a Kádár-rendszer a hatvanas évek végétől az elérhető javak gyarapítási lehetőségének biztosítását kínálta fel pragmatikus jövőképként a magyar társadalom számára. A jobb életkörülmények utáni természetes vágyakozás és azok elérésének lehetősége sokak számára feledhetővé tette azt, hogy hol is élnek valójában.

A hatvanas évek elején Kádár János nemcsak az MSZMP első titkára volt, de ezzel párhuzamosan 1961 szeptemberétől 1965 júniusáig - rövid idő alatt immár másodszor - a miniszterelnöki posztot is betöltötte. A hatvanas évek második felében a magyar politikai vezetésben előnyös helyzetbe kerültek a reformok kezdeményezői és támogatói: Fehér Lajos, Nyers Rezső. Kádár nem tartozott a reformerek közé, de a gazdaság működésének nehézségei és a rendszer működőképességének megőrzése a szigorúan gazdasági területre korlátozott reformok támogatására készítették.

A kádári konszolidáció belpolitikájának az egyik legfontosabb lépése az új gazdasági mechanizmusnak nevezett gazdasági reform 1968 januári bevezetése volt. Egy-másfél éves szakmai és politikai vitákkal tarkított előkészítő szakasz után 1966-ban májusában született meg a politikai döntés arról, hogy a tervutasításos parancsgazdaság rendszerét fel kell váltani a tervgazdaság, kevésbé centralizált, tervalkukra, nagyobb vállalati önállóságra épülő s a piaci viszonyokat legalább korlátozottan figyelembe vevő változatával.

A párt vezetése továbbra is a „lenini normák” alapján szervezte és irányította az ország politikai életét. A laikus külső szemlélő számára alig észrevehető változást jelentett a magyar belpolitikában a reformpártiak és a reformokat ellenzők csoportjainak markánsabbá válása. A két csoport közötti politikai ellentétek 1971-72-ben csúcsosodtak ki. Szovjet nyomásra Kádár János 1972-73 során fokozatosan kihátrált a reformok mögül. A reformerek és a reformok ellenzői között folyó politikai küzdelemben az MSZMP első embere – a keleti tömbben szokatlan módon – lemondását is felajánlotta. Végül megerősödve került ki a küzdelemből, úgy hogy az reformellenes engedményekkel balos ellenzékét is sikerült többé-kevésbé féken tartania.

Kádár János győzelmének komoly ára volt, módosítani kellett a bel- és a gazdaságpolitikát. A bekövetkező politikai irányváltást jelezték a hetvenes évek közepének személycseréi, aminek kezdeti szakaszában, a reformok támogatói – Nyers Rezső, Fehér Lajos, Aczél György, Fock Jenő – veszítették el meghatározó politikai pozíciójukat és szerepüket, s az 1975-ös pártkongresszuson a balos csoport helyzete még erősödött valamelyest, majd 1976-1978 között e csoport tagjai közül is többen visszavonulásra kényszerültek. Fock Jenő 1975-ös leváltását követően a tipikus hivatalnok-káder Lázár György lett az ország miniszterelnöke.

A kádári konszolidáció utolsó éveiben, a magyar belpolitikában többé-kevésbé kiegyensúlyozottá váltak az erőviszonyok. Ezt mutatta többek között az is, hogy a korszakzárónak tekinthető, 1980-as pártkongresszuson lényegében változatlan maradt a 127 tagú Központi Bizottság összetétele. Viszont egyre komolyabb problémát jelentett a vezetés

előregedése, a fiatalítás ismétlődő elhalasztása. Kádár János utódlásának kérdése ekkor még nem merült fel.

1978-ra világossá vált, hogy a hatvannyolcas reformok leállításának, visszafogásának, valamint az olajválság utáni világgazdasági helyzetre adott válaszoknak elkerülhetetlen belpolitikai következményei vannak. A drasztikus és folyamatossá váló fogyasztói áremelések, a jövedelmek csökkenése megingatta a politikai stabilitást, az életszínvonal folyamatos emelésére épülő kádári-politikát. Ennek következtében elkerülhetlenné vált egy olyan politikai fordulat, ami a gazdasági reformokat fokozatosan ismét előtérbe állította.

Az 1968-as „Prágai tavaszt” a magyar politikai vezetés felemás módon fogadta s nem jelentett kivételt ezalól Kádár János sem, aki kezdetben inkább támogatóan viszonyult Alexander Dubcekhez és politikájához, majd kissé vonakodva ugyan, de beállt a sorba és végül a magyar hadsereg is részt vett Csehszlovákia 1968. augusztus 21-i lerohanásában. Ám sem ez, sem pedig az 1972/73-as reformellenes fordulat nem volt elégséges ahhoz, hogy a magyar és a szovjet vezetés kapcsolatában a hatvanas évek közepétől meglévő változó mértékű bizalmatlanság teljesen megszűnjön.

A szocialista országokhoz fűződő kapcsolatok a hetvenes években meglehetősen különbözőek minőségűek voltak. A berlini és a prágai vezetés nem nézte jó szemmel a magyar reformkísérleteket, a liberalizálódást, a románokkal való kapcsolatra – a hetvenes évektől –, már észrevehetőbben rányomta a bélyegét a nemzetiségi kérdés. Nyugat-európai és a tengerentúli relációkban azonban – a táborok szabta korlátok között – a hetvenes évek a magyar külpolitika sikeres évtizede volt. Ugyancsak fontos, szimbolikus tartalmakat is hordozó gesztus volt 1978-ban a II. világháborúban amerikai kézre került Szent Korona visszaadása Magyarországnak.

A szomszédos országokban élő magyar kisebbségek kérdése továbbra sem tartozott a magyar (kül)politika legfontosabb kérdései közé, de a hatvanas-hetvenes évek fordulójától burkolt formában már - elsősorban a magyar-román viszonylatban – megfogalmazódtak bíráló megjegyzések is. A kisebbségi sorban élő magyarok problémáinak felvetését – ellentétben az ötvenes évek végi állásponttal – már nem tekintették automatikusan a „burzsoá nacionalizmus” megnyilvánulásának. Olyannyira nem, hogy a magyar sajtóban elvétve már megjelentek olyan írások, amelyek az egyes szomszédos szocialista országokban megnyilvánuló asszimilációs lépésekről is említést tettek és kifogásolták a magyar nyelvű oktatás háttérbe szorítását.

A nemzetiségi és nemzeti kérdésben a magyar politikai álláspont és gyakorlat változásának egyik legjelentősebb eseménye volt Kádár János 1975-ös helsinki konferencián elmondott beszéde. A magyar politikus utalt a trianoni béke következményeire, arra, hogy Magyarország ekkor veszítette el területének és népességének kétharmadát, kitért a második világháborús veszteségekre és mindezek hosszú távú következményeire, arra hogy jelentős létszámú magyar népesség került az utódállamokba, akiket mindazok a jogok megilletnek, mint a többségi nemzeteket. A helsinki konferencia résztvevői deklarálták a határok erőszakos megváltoztatásának a tilalmát, amit a szomszédos országok kedvezően fogadtak.

Az adott körülmények között azonban ezeknek a meglehetősen visszafogott magyar lépéseknek alig volt valami eredménye. Csehszlovákiában az 1968-as események csillantották meg annak a reményét, hogy véget érhet az erőszakos asszimiláció korszaka, ám a Prágai Tavasz bukását követően hatalomra kerül vezetés, Gustav Husákkal az élen a hetvenes években rendre elővette a magyar kártyát, folytatta a magyar anyanyelvű oktatás korlátozásának politikáját.

A magyar gazdaság működését, teljesítményét a hatvanas évek második felében lassan teret nyert a gazdasági racionalitás, bár a politikai szempontok és elvárások továbbra is fontosak voltak. A nemzeti jövedelem a hatvanas évek első felében évente átlagosan 3,5-4 %-kal, a következő féltizedben 7 %-kal a hetvenes évek első felében pedig átlagosan 6,5 %-

kal nőtt. A fordulat ezen a téren a hetvenes évek második felében következett be, ettől kezdve a nemzeti jövedelem növekedési üteme csökkent. Az ingadozások, belső feszültségek, strukturális egyenlőtlenségek mellett a magyar gazdasági növekedés az 1960-as és 1970-es években a szocialista országokhoz viszonyítva átlagos, világviszonylatban pedig az átlagosnál gyorsabb volt.

Az 1968-as gazdaságpolitikai és intézményi reformok egyszerűsítették a tervezés és a gazdaságirányítás bürokratikus jellegét, növelték a vállalati önállóságot a termelés és a beruházás terén, széleskörű – a fogyasztói árakat is érintő – árreformot hajtottak végre, módosították a bér- és jövedelemszabályozás rendszerét. Ettől kezdve a vállalatok tevékenységét – elvileg – az általuk előállított termékek értékesítéséből származó nyereség minősítette. A nyereségérdekeltség általánossá tételével a termelés hatékonyságát és gazdaságosságát próbálták meg növelni. Másfelől a reform a kvázi piaci elemek meghonosítása, a fogyasztás fokozatos előtérbe állítása, a téeszek ipari tevékenységének engedélyezése (melléküzemágak), az egyéni érdekeltség erősítése a legális és féllegális gazdasági tevékenységek toleránsabb kezelése révén, a gazdasági racionalitás érvényesítését segítette elő.

A reformok következtében egy a kelet-európai térségben kétségtelenül egyedülálló gazdasági rendszer jött létre, amiben még meghatározó szerepe volt a központi tervezésnek, a termelő javak állami tulajdonának, de a rendszer működésében a piaci tényezők is szerepet kaptak, valamint fokozatosan növekedni kezdett az állami ellenőrzésen kívül eső gazdasági tevékenységek szerepe. A reformok visszafogása, a legális és rejtett magángazdasági tevékenységek átmeneti korlátozása, a részleges gazdaságpolitikai restauráció miatt a hetvenes évek végétől azonban újabb leszakadás kezdődött el. Mindez egybeesett a világgazdasági feltételek gyökeres megváltozásával. A hetvenes évek végére kiderült, hogy a külföldi hitelfelvételből finanszírozott életszínvonal- és gazdasági növekedés nem tartható fenn.

A magyar társadalom demográfia jellemzői a hatvanas évek közepétől a hetvenes évek végéig csak kismértékben változtak meg. Az élveszületések száma mérséklődött, de még meghaladta a halálozások számát. Így csökkenő ütemben, de továbbra is növekedett az ország lélekszáma, ami 1980-ra elérte a 10,7 millió főt. A magyar társadalom etnikai szempontból meglehetősen homogén volt, mindössze a népesség 3-4 százaléka tartozott valamelyik – német, szlovák, román, délszláv – nemzeti kisebbséghez. Rajtuk kívül a mintegy százezres lélekszámú magyarországi zsidóság és a 3-400.000 főnyi cigányság alkotott jelentős kisebbségi csoportokat.

A társadalom szerkezetében végbe ment változások közül ki kell emelni, hogy a tömeges mobilitási folyamatok a hetvenes évek elejére lezárultak, s ismét előtérbe kerültek az iskolázottság és a szakképzettség megszerzésén alapuló mobilitási pályák. A hetvenes években a társadalmi szerkezet változását jelentősen befolyásoló folyamatok közül meg kell említeni a kvázi “középrétegesedést” - más kifejezéssel élve a “polgárjogok nélküli polgárosodást”-, a vagyon és jövedelem szerinti differenciálódást.

Általános trendnek tekinthető, hogy foglalkozási viszonyaitól – s részben vagyoni és jövedelmi viszonyaitól is - függetlenül középre tartott a jól kereső szakmunkás, a nagyban háztáji téesztag, a munkaidő után gépirást vállaló hivatali adminisztrátor, de a középréteghez tartozóként fogta fel társadalmi pozícióját a középiskolai tanár éppen úgy, mint a katonatiszt.